

The Educational Model for Creating and Strengthening Self-Belief in Children Based on the Holy Quran

Mohammad Hossein Fouladgar^{1✉} , Mohammad Javad Doroudi²

1. Corresponding Author, Advanced Jurisprudence and Principles, Qom Seminary, and PhD Candidate in Quran and Science, Al-Mustafa International University, Qom, Iran: Mh.Fouladgar72@gmail.com
2. Head of the Educational Research Group, Institute of Ahl al-Bayt (AS) Knowledge, Qom, Iran: Nokhbegan1362@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 17 March 2025

Received in revised form:
9 April 2025

Accepted: 2 May 2025

Available online: 17 June 2025

Keywords:

Self-belief,
Educational model,
Child,
Holy Qur'an.

ABSTRACT

Objective: This study aims to design an educational model for developing and strengthening self-belief in children based on the teachings of the Holy Qur'an and the traditions of Ahl al-Bayt (AS). The significance of the research lies in the fact that self-belief, as a cornerstone of a child's personality, plays a decisive role in personal growth, social development, and resistance to foreign cultural influences.

Method: The research is library-based and employs a descriptive-analytical approach. Data were collected from Qur'anic verses, authentic Hadiths, authoritative exegeses, and contemporary studies on child education and self-belief. The extracted components were categorized within three main contexts—family, school, and society—and their interrelations were analyzed to formulate an educational model.

Results: Findings indicate that fostering self-belief in children is a gradual and multidimensional process grounded on three pillars: Family: Parents play a central role through practices such as giving a good name, respecting the child's personality, emotional bonding through play, appropriate encouragement, and avoiding humiliation, all of which foster independent identity and self-esteem.

School: Teachers, by showing mutual respect, avoiding excessive strictness, and creating a safe and supportive environment, strengthen responsibility, autonomy, and resilience in children.

Society: The complementary role of parents and teachers in guiding peer interactions and ensuring healthy social environments protects children from negative influences and enhances their self-belief.

Conclusion: The study presents a comprehensive model grounded in the Qur'an and the traditions of Ahl al-Bayt, emphasizing the coordinated role of family, school, and society. By applying Qur'anic principles such as respect, timely encouragement, and protection from negative environments, this model paves the way for raising self-confident, creative, and socially responsible generations. Moreover, it opens new avenues for future empirical research to validate and implement the proposed framework in real educational settings.

Cite this article: Fouladgar, M.H., & Doroudi, M.J. (2025). The Educational Model for Creating and Strengthening Self-Belief in Children Based on the Holy Quran. *The Quran and Science*, 19 (36), 291-318. <https://doi.org/10.22034/qve.2025.19065.1748>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2025.19065.1748>

Introduction

Self-belief, as one of the most important psychological components in the formation of children's personalities, plays a fundamental role in their personal and social growth. A child with self-belief not only succeeds in recognizing and accepting their abilities but also possesses greater psychological and motivational resilience when facing challenges. Conversely, weak self-belief leads to reduced self-confidence, fear of failure, intellectual and personal dependency, and passive acceptance in the face of others and foreign cultures. Therefore, proper education based on religious teachings, especially the Holy Quran, can create a robust value system that fosters self-belief in children. This research aims to provide an educational model for creating and strengthening self-belief in children by utilizing the teachings of the Quran and the conduct of the Ahl al-Bayt.

Research Method

This research is library-based and conducted using a descriptive-analytical method. In the first phase, relevant sources and documents, including verses from the Holy Quran, hadiths, reputable interpretations, and contemporary scientific studies on education related to children's self-belief, were collected and categorized. The gathered data were then analyzed analytically. Finally, the relationship between these components and educational contexts (family, school, society) was elucidated, and an educational model for creating and strengthening self-belief in children was extracted. In this process, Islamic sources, particularly the verses of the Quran and the sayings of the Ahl al-Bayt, were used as the main framework, and efforts were made to explain the interconnections among the components.

Findings

The findings of this research indicate that creating and strengthening self-belief in children is a multidimensional and gradual process based on three main pillars: family, school, and society. These three institutions, in a systematic interaction, play a fundamental role in shaping the child's personality and their belief in their individual capabilities. At the family level, parents are the first and most influential factor in forming the child's self-belief. The findings suggest that strategies such as choosing a good name for the child, respecting the child's personality, engaging in positive emotional interactions, timely and thoughtful encouragement, and avoiding blame and humiliation are among the strategies that lead to the formation of independent

identity and self-esteem in the child. These actions enable the child to recognize their worth and face environmental challenges with greater self-confidence. At the school level, the teacher's role in continuing the path of self-belief is prominent. Teachers, in addition to following the aforementioned methods, foster the child's character based on mutual respect, avoiding excessive strictness, and steering clear of overindulgence in commands and prohibitions, thus facilitating the growth of a sense of responsibility, self-reliance, and the child's ability to tackle various issues. Moreover, the school's role in creating a safe and encouraging environment for making friends and healthy social experiences is crucial in protecting the child from feelings of worthlessness and self-loss. At the societal level, the complementary roles of family and school become apparent. Parents can reduce the negative influences of incompatible peers by selecting competent teachers and overseeing the child's social interactions with peers. Additionally, teachers can guide children in choosing appropriate friends and provide a safe and ethical social environment, fulfilling their supportive role against external threats.

In summary, the proposed educational model in this research includes a set of practical strategies at three levels: familial, educational, and social, designed based on the teachings of the Holy Quran and Islamic traditions. This model emphasizes controlling influencing factors to create and strengthen children's self-belief, fostering a balanced personality, and preparing for accepting social responsibilities.

Conclusion

The results of this research indicate that self-belief in children is a vital component in personality development, enhancing self-confidence, and realizing their potential. The investigations conducted using the teachings of the Holy Quran and the sayings of the infallibles indicate that the formation and strengthening of self-belief is a gradual and educationally oriented process directly influenced by three key factors: parents, teachers, and peers. The role of these factors is emphasized not only individually but also in constructive interaction and communication with each other, forming the basis for designing the educational model of this research. Methods for creating and strengthening self-belief derived from Islamic texts, such as choosing a good name, respecting the child, avoiding criticism, appropriate encouragement, play, and careful selection of teachers and companions, are introduced as key components in strengthening self-belief. Especially when these methods are implemented harmoniously and purposefully by parents and educators, they

can lay the foundation for sustainable personality growth and self-confidence in the child. Therefore, it can be said that the educational model derived from the Holy Quran and Sunnah is a comprehensive, humane model that aligns with the child's nature, which, if implemented, can pave the way for the child's religious upbringing in a manner that protects them from the harms of self-loss and enables them to grow with a hopeful, creative, and independent spirit in their personal and social development. Additionally, this research paves the way for future studies in assessing this model empirically and qualitatively to facilitate the practical application of its results.

الگوی تربیتی ایجاد و تقویت خودباوری در کودکان بر اساس قرآن کریم

محمدحسین فولادگر^۱، و محمدجواد درودی^۲

۱. نویسنده مسئول، خارج فقه و اصول حوزه علمیه قم، ایران، رایانامه: Mh.Fouladgar72@gmail.com

۲. مدیر گروه تربیت پژوهی مؤسسه معارف اهل بیت (ع)، رایانامه: Nokhbegan1362@yahoo.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۲۷

کلیدواژه‌ها:

خودباوری،

الگوی تربیتی،

کودک،

قرآن کریم.

هدف: پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی تربیتی برای ایجاد و تقویت خودباوری در کودکان بر اساس آموزه‌های قرآن کریم و سیره اهل بیت (ع) انجام شده است. اهمیت تحقیق در این است که خودباوری به عنوان یکی از پایه‌های اساسی شخصیت کودک، نقش تعیین کننده‌ای در رشد فردی، اجتماعی و مقابله با فرهنگ‌های بیگانه دارد. **روش:** این پژوهش از نوع کتابخانه‌ای و به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. داده‌ها از طریق گردآوری آیات قرآن کریم، احادیث معتبر، تفاسیر و پژوهش‌های علمی معاصر درباره تربیت monotheistically oriented و خودباوری کودکان استخراج و تحلیل شدند. سپس مؤلفه‌های مرتبط در سه بستر اصلی خانواده، مدرسه و اجتماع دسته‌بندی و ارتباط آن‌ها در قالب الگوی تربیتی تبیین گردید.

یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد که خودباوری کودکان فرایندی چندبعدی و تدریجی است که بر سه پایه اصلی استوار است: ۱. **خانواده:** والدین نقش محوری در شکل‌گیری خودباوری دارند و اقداماتی همچون انتخاب نام نیک، احترام به شخصیت کودک، بازی و تعامل عاطفی مثبت، تشویق سنجیده و پرهیز از تحقیر از عوامل کلیدی تقویت عزت نفس محسوب می‌شوند. ۲. **مدرسه:** معلمان با پرهیز از سخت‌گیری افراطی، رعایت احترام متقابل و فراهم کردن محیطی امن و انگیزشی، زمینه رشد مسئولیت‌پذیری و خودکامایی را در کودک ایجاد می‌کنند. ۳. **اجتماع:** نقش نظارتی و حمایتی خانواده و معلم در انتخاب دوستان و ایجاد بستر اجتماعی سالم، عامل مکملی در پیشگیری از آسیب‌های شخصیتی و تقویت خودباوری کودک به شمار می‌رود.

نتیجه‌گیری: پژوهش حاضر الگوی جامع مبتنی بر قرآن کریم و سنت اهل بیت ارائه می‌دهد که بر تعامل هماهنگ سه رکن خانواده، مدرسه و اجتماع تأکید دارد. این الگو با ترکیب روش‌های اسلامی مانند احترام به کودک، پرهیز از عیب‌جویی، تشویق به موقع و مراقبت در انتخاب محیط‌های تربیتی، می‌تواند مسیر پرورش نسلی متعادل، خودباور، خلاق و مسئولیت‌پذیر را هموار سازد. همچنین پژوهش افق جدیدی برای مطالعات میدانی و تجربی در زمینه کاربردی‌سازی این الگو فراهم می‌آورد.

استناد: فولادگر، محمدحسین؛ و درودی، محمدجواد (۱۴۰۴). الگوی تربیتی ایجاد و تقویت خودباوری در کودکان بر اساس

قرآن کریم. قرآن و علم، ۱۹ (۳۶)، ۳۱۸-۲۹۱. <https://doi.org/10.22034/qve.2025.19065.1748>

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمية.

مقدمه

خودباوری در کودکان از مهم‌ترین عواملی است که تأثیر چشمگیری بر توسعه شخصیت و رشد آنها دارد. با این حال، وضعیت موجود نشان می‌دهد بسیاری از کودکان با کاستی‌هایی در خودباوری روبرو هستند. این کاستی‌ها در مواجهه با چالش‌های روزمره سبب احساس ناامنی و ناکامی در کودکان شده و تأثیرات منفی بر رشد آنها داشته است. نبود خودباوری، در فرهنگ و اجتماع نیز نقش داشته و باعث شده عده‌ای تحت تأثیر جوامع غربی، از توانایی داخلی کشور ناامید شوند؛ مقام معظم رهبری در این رابطه می‌فرماید: «ما باید کودک را از آغاز دارای اعتمادبه‌نفس و باور به هویت خود بار بیاوریم. در کشور ما متأسفانه فرهنگ کاملاً منحرفی از گذشته پایه‌گذاری شده که هنوز آثارش از بین نرفته - با این همه تبلیغاتی که ماها از اول انقلاب تا امروز داشتیم - و آن، نگاه نیازمندانه به سمت غرب، بزرگ دیدن غرب و کوچک دیدن خود در مقابل اوست که متأسفانه این فرهنگ ریشه‌کن نشده و وجود دارد؛ این به دلیل نبود خودباوری است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۷/۲۰). خودباوری می‌تواند رویکردی مؤثر برای پیشگیری از این مسائل و بهبود روند رشد کودک باشد؛ کودک با روحیه خودباوری، خواسته‌های خود را می‌شناسد، به ارزش‌های خود واقف است، توان تغییر خویش را دارد و در مواجهه با حوادث همواره جنبه‌های مثبت را مشاهده می‌کند.» (فعالی، ۱۳۹۲: ۴)؛ اما با وجود اهمیت خودباوری و نقش آن در رشد و موفقیت انسان، بسیاری از خانواده‌ها و معلمان از ایجاد و تقویت خودباوری در کودکان غفلت ورزیده‌اند. همچنین با وجود پژوهش‌هایی در این عرصه، الگویی عملی و کاربردی برای ایجاد و تقویت خودباوری در کودکان بر محور قرآن کریم تبیین نشده است؛ بنابراین، پژوهشگر در این تحقیق درصدد پاسخگویی به این مسئله است که قرآن کریم به عنوان کتابی که هدایت و تربیت انسان‌ها را برعهده دارد به همراه مفسران قرآن کریم و هادیان جامعه یعنی اهل بیت (علیهم‌السلام) چه الگوی تربیتی برای ایجاد و تقویت خودباوری در کودکان بیان کرده است؟

پیشینه پژوهش: مطالعات پیشین بیشتر بر نقش و اهمیت خودباوری و ارائه راهکارهای کلی برای تقویت آن متمرکز بوده‌اند. کتاب‌هایی همچون «نقش خودباوری در پیشرفت فرد از منظر قرآن و روایات» (حصاری‌پور، ۱۴۰۱) و «معنای خودباوری و راهکارهای تقویت آن در قرآن و حدیث با رویکردی بر روان‌شناسی» (جوشن، ۱۴۰۲) به بررسی ارتباط خودباوری با خودشناسی، اعتمادبه‌نفس و راهکارهای روان‌شناسانه پرداخته‌اند.

پایان‌نامه‌هایی نظیر «خودباوری و خودباختگی در قرآن و حدیث» (تولیده، ۱۳۹۳) و «خودباوری و خودباختگی فردی و اجتماعی از منظر قرآن و روایات» (آزاد، ۱۳۹۵) نیز با تأکید بر آیات و روایات، به بررسی عوامل خودباوری و خودباختگی، مصادیق و پیامدهای آنها پرداخته‌اند.

بررسی پیشینه نشان می‌دهد که علی‌رغم مطالعات موجود، کار جامعی در زمینه ارائه الگوی تربیتی برای ایجاد و تقویت خودباوری در سنین کودکی با محوریت قرآن کریم صورت نگرفته است و این موضوع از پیشینه قابل توجهی برخوردار نیست.

از ویژگی‌های نوآورانه این تحقیق می‌توان به ارائه روش‌های تربیتی جدید و کاربردی اشاره کرد که با بهره‌گیری از آموزه‌های قرآن کریم و روایات اسلامی به ایجاد و تقویت خودباوری می‌پردازند. تمرکز این پژوهش بر ارتباط متقابل عوامل سه‌گانه و بررسی نقش محیط‌های مؤثر (خانواده، مدرسه و دوستان) در شکل‌گیری خودباوری، جنبه‌ای متمایز از تحقیقات پیشین است. این رویکرد، ضمن تبیین تأثیرات هر یک از این عوامل، الگویی تربیتی برای تقویت خودباوری در کودکان ارائه کرده است تا کودکان با تکیه بر توانایی‌های خود، زمینه رشد فردی و اجتماعی مطلوبی را تجربه کنند.

روش پژوهش: پژوهش حاضر به روش کیفی و از نوع توصیفی-تحلیلی انجام شده است. در این تحقیق، ابتدا شرایط و روابط مرتبط به صورت جامع، توصیف و تشریح شده و سپس داده‌ها تحلیل و استنباط شده‌اند. شیوه جمع‌آوری اطلاعات به صورت اسنادی بوده و شامل استخراج داده‌ها از آیات قرآن، روایات و سایر منابع معتبر می‌شود. در مرحله بعد، این داده‌ها با استفاده از تحلیل کیفی مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. منابع اطلاعاتی این پژوهش شامل طیف گسترده‌ای از اسناد و مدارک مرتبط با موضوع، کتاب‌ها، پژوهش‌ها و مقالات علمی است که جنبه‌های دینی و تربیتی موضوع را پوشش می‌دهند.

مفهوم‌شناسی

۱. تعریف خودباوری

خودباوری در لغت به معنای «اتکاء به خود، به خویش متکی بودن» (معین، ۱۳۸۴: ۷۳۵) و همچنین به معنای «خود را قبول داشتن، به خود ایمان داشتن، خود را پذیرفتن» (دهخدا، ۱۳۷۲: ۸۴۰) است و در اصطلاح، برای مفهوم «خودباوری» تعاریف متفاوتی ارائه شده است: آلبرت بندورا^۱،

1. Albert Bandura.

که به وجود آورنده بحث خودباوری است، معتقد بود که خودباوری به احساس عزت نفس و ارزش خود، احساس کفایت و کارایی و ادراک از توانایی خود در تولید و تنظیم رویدادها در زندگی اطلاق می‌شود. (شولتز، ۱۳۸۳: ۵۰۸) براندن^۱ نیز خودباوری را شامل دو اصل دانسته است: اول: تأثیرگذاری فردی (جذابیت فرد)؛ دوم: ارزش فردی (احترام به خود)؛ جذابیت فردی یعنی: اطمینان به توانمندی خویش برای اندیشیدن، توانمندی خود در زمان انتخاب و تصمیم‌گیری، اعتماد به توانایی خویش برای درک حقیقت در مواجهه با علاقه‌مندی‌ها و نیازمندی‌ها و اعتماد به نفس مفید. و احترام به خود به معنای: اعتماد و اعتقاد به ارزش خود، حق خود برای شادزیستن، مرفه‌بودن و رسیدن به خواسته‌ها و نیازها (براندن، ۱۳۸۹: ۳۵). بنابراین تعاریف مذکور، رابطه خودباوری با اعتماد به نفس و عزت نفس نیز مشخص می‌گردد؛ «خودباوری دارای دو جزء اعتماد به نفس و عزت نفس است.» (فجری، ۱۳۸۶: ۷۴)؛ بنابراین خودباوری نیرویی قدرتمند در درون انسان‌هاست که هم شامل احساس توانمندی برای مقابله با چالش‌های اساسی زندگی است و هم شامل احساس ارزشمندی و شایستگی در درون انسان است. همچنین خودباوری در بُعد فردی، به مفهوم اتکا به نفسانیت نیست؛ بلکه احساس هویت، بر محور ارزش‌هاست و در بُعد اجتماعی، خودباوری یعنی جامعه، ارزش‌های متعالی دینی و انسانی خود را که حس وابستگی به آنها دارد، مهم‌ترین ارزش‌ها بداند و به توانایی تصمیم‌گیری برای پیشرفت کشور باور داشته باشد (اعرافی، ۱۳۹۵: ۳۲۳).

۲. تعریف الگو

الگو که ترجمه واژه انگلیسی «Model» است، در لغت، به معنی: سرمشق، نمونه، مثال، طرح، قالب، سبک. (دهخدا، ۱۳۷۲: ۷۷/۸) (معین، ۱۳۸۴: ۳۴۲/۱) و در اصطلاح، الگو بیانگر اصول مربوط به قانون‌ها یا طبقه‌ای از رویدادها است که توصیف و تشریح شده‌اند، ممکن است بسیار دقیق و جزئی و یا بسیار کلی و انتزاعی و کاملاً نظری باشد، نظریه‌ها را در خودش پالایش کند و روابطی از مفاهیم را ارائه دهد. (دهقانی، ۱۳۹۰: ۱۰۱) به عبارت دیگر: الگو ماهیت، عصاره دانش، اندیشه و دیدگاه یک متخصص است که به‌طور واضح و مختصر بیان شده است (بولا، ۱۳۷۵: ۲۷). در این تحقیق براساس تعریف اصطلاحی، به الگوی تربیتی ایجاد و تقویت خودباوری پرداخته شده است. بر این اساس به عوامل مؤثر در ایجاد و تقویت خودباوری، روابط این عوامل با یکدیگر و روش‌های ایجاد و تقویت آن برای تکمیل الگو اشاره شده است.

1. Nathaniel Branden.

یافته‌های پژوهش

پس از کلیات و مفاهیم، اکنون نوبت یافته‌های پژوهش است که در سه محور اصلی تبیین می‌گردد:

الف. عوامل مؤثر در ایجاد و تقویت خودباوری

مؤلفه‌های مختلفی در شکل‌گیری خودباوری کودکان نقش دارد؛ ولی در این پژوهش با بررسی محیط‌های حضور کودک؛ یعنی خانواده، مدرسه و اجتماع، عواملی که بیشترین تأثیرگذاری را در ایجاد و تقویت خودباوری کودکان دارد، عبارت‌اند از:

۱. والدین در خانواده

پدر و مادر بیشترین نقش را در تربیت کودک ایفا می‌کنند و به نسبت عوامل دیگر تأثیر بیشتری بر رشد او دارند؛ چون کودک از بدو تولد در محیط خانواده پرورش می‌یابد و در زمان تحصیل نیز زمان بیشتری را در خانه سپری می‌کند، از اینرو برای شکل‌گیری خودباوری در کودک نیز باید اهمیت ویژه‌ای برای نقش والدین قائل شد؛ اگر کودک در بستر خانواده دچار خودباختگی شود، معلم در مدرسه به سختی می‌تواند این روحیه را ترمیم کند و از طرفی کودکی که در بستر خانواده به توانایی‌های خود پی برده و برای خود ارزش قائل است، به راحتی قابلیت شکل‌گیری خودباوری در مدرسه را نیز دارد. از اینرو خداوند متعال به والدین امر کرده تا به تربیت فرزندان خود اهتمام ورزند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْأَحْجَارُ...» (تحریم: ۶): ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن مردم و سنگ‌ها هستند نگاه دارید. با توجه به اینکه حفظ خود و خانواده از آتش دوزخ، جز از راه عمل به دستورات خداوند متعال حاصل نمی‌شود و لازمه آن تعلیم و تربیت صحیح و فراهم ساختن محیطی پاک در فضای خانه است، (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲۴ / ۲۸۷) این آیه نشان می‌دهد که خداوند متعال والدین را در قبال تربیت فرزندان مسئول می‌داند. همچنین، روایاتی در تفسیر این آیه وجود دارد که این موضوع را تأیید می‌کند؛ به طوری که زمانی که این آیه [آیه ۶ سوره تحریم] نازل شد، یکی از مسلمانان به شدت گریه کرد و گفت: «من از عهده خودم بر نمی‌آیم، حالا مسئول خانواده‌ام نیز شده‌ام» در این لحظه، پیامبر ﷺ به او فرمود: «کافی است که فرزندان خود را به آنچه خود را به آن امر می‌کنی، امر کنی و از آنچه خود را از آن نهی می‌کنی، نهی کنی تا به مسئولیت خود عمل کرده باشی.»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ۵ / ۶۲).

۱. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ - يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا - جَلَسَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَبْكِي وَ قَالَ أَنَا عَجَزْتُ عَنْ نَفْسِي كُلُّتُ أَهْلِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَا تَأْمُرُهُمْ بِمَا تَأْمُرُ بِهِ نَفْسُكَ وَ تَنْهَاهُمْ عَمَّا تَنْهَى عَنْهُ نَفْسُكَ.

۲. معلم در مدرسه

در متون اسلامی معلم از جایگاه بسیار بالایی برخوردار است به گونه‌ای که از وظایف اساسی پیامبران، تعلیم و ابلاغ معارف الهی بیان گردیده است؛ قرآن می‌فرماید: «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ...» (مائده: ۹۹)؛ بر پیامبر جز رسانیدن پیام و دستورات الهی وظیفه‌ای نیست. این وظیفه در آیات دیگر نیز به تفصیل بیان شده است؛ به عنوان مثال در سوره جمعه خداوند می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (جمعه: ۲)؛ اوست که در میان مردم بی‌سواد، پیامبری از خودشان برانگیخت تا آیات او را بر آنان بخواند و آنان را [از آلودگی‌های فکری و روحی] پاکشان کند و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد، و آنان به یقین پیش از این در گمراهی آشکاری بودند؛ زیرا پیامبران با تعلیم و آموزش می‌توانستند تأثیر به‌سزایی بر مردم داشته باشند و آنان را از گمراهی نجات دهند. امروزه نیز معلم در مدارس نقش مهمی در تربیت دانش‌آموزان دارد و می‌تواند در تربیت اخلاقی و شخصیتی دانش‌آموزان تأثیری عمیق بگذارد. دانش‌آموزان، معلم را به عنوان الگو پذیرفته و از گفتار و رفتار او تأثیر می‌گیرند؛ معلم با تشویق یا نفی باورها، ارزش‌ها و رفتارها، نگرش و رفتار دانش‌آموزان را شکل می‌دهد؛ برای مثال، اگر معلم، شهادت، سخت‌کوشی و رفتارهایی را که به تقویت خودباوری منجر می‌شود، تشویق کند و رفتارهای متضاد با آن را مورد نقد قرار دهد، این ویژگی‌ها به تدریج در دانش‌آموزان تقویت خواهد شد. از این‌رو، نقش معلم در انتقال ارزش‌ها و شکل‌دهی به باورهای دانش‌آموزان، نقشی بی‌بدیل و اساسی است.

۳. دوستان و همسالان در اجتماع

مؤلفه دیگری که در نگرش و رفتار کودک بسیار مؤثر است، دوستان و همسالان او هستند؛ حتی گاهی نفوذ این مؤلفه از موارد دیگر قوی‌تر است؛ زیرا کودک در مدرسه و اجتماع با همسالان خود گروه‌های دوستی تشکیل می‌دهد و از این طریق با دیگران آشنا می‌شود و معاشرت با دوستان به آرامی بر شکل‌گیری شخصیت کودک، نوع نگرش و رفتار او تأثیر می‌گذارد. به همین خاطر پیامبر ﷺ می‌فرماید: «هر کسی بر دین دوست و رفیق خود است.»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ۳۷۵/۲).

۱. الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ وَ قَرِينِهِ.

تأثیر معاشرت با دوستان در سنین کودکی شدیدتر و پایدارتر است؛ زیرا هنوز ساختار شخصیتی به طور کامل شکل نگرفته است. همچنین نوع تأثیر، بستگی به نوع دوستان و همسالان دارد؛ از اینرو امام علی علیه السلام می‌فرماید: «با بدان منشین که طبع، بدون اینکه متوجه شوی بدی را از دوستت می‌گیری.»^۱ (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴: ۲۷۲/۲۰)؛ امام صادق علیه السلام نیز می‌فرماید: «آنکه با بدان بنشیند سالم نمی‌ماند.»^۲ (نوری، ۱۴۰۸: ۳۹۹/۸)؛ گروه دوستان از چندین طریق بر رفتار و شخصیت کودک تأثیر می‌گذارد. نخست، از طریق الگو دادن؛ کودکان به‌طور طبیعی از گفتار و رفتار دوستان خود تقلید می‌کنند و حتی در مواردی مانند لباس‌پوشیدن، آرایش مو و طرز صحبت کردن، خود را با آنها هماهنگ می‌کنند. دوم، از طریق تقویت یا تنبیه؛ رفتارهایی که توسط گروه تقویت می‌شود، در کودک تثبیت می‌گردد و رفتارهایی که مورد تأیید گروه قرار نمی‌گیرد، کودک از آنها اجتناب می‌کند. سوم، از طریق ارزشیابی فعالیت‌ها؛ گروه دوستان فعالیت‌های کودک را ارزیابی کرده و با بازخوردهای خود تأثیر زیادی بر نگرش و رفتار او می‌گذارد. علاوه بر این، موقعیت کودک در گروه دوستان بر خودباوری او تأثیر دارد؛ کودکانی که در گروه همسالان موقعیت محوری دارند، خودباوری قوی و مثبت پیدا می‌کنند، در حالی که کودکانی که موقعیت کمتری دارند، خودباوری آنها تضعیف می‌شود (داوودی، ۱۳۸۴: ۱۰۹).

ب. روش‌های ایجاد و تقویت خودباوری

در این بخش بر اساس عواملی که ذکر گردید، روش‌های ایجاد و تقویت خودباوری در کودکان از منظر آیات و روایات تبیین می‌گردد؛ باتوجه‌به اینکه این روش‌ها باید توسط عواملی انجام پذیرد که آگاهانه بر کودک اثرگذار هستند، بیشتر برای دو مؤلفه اول یعنی والدین و معلم کارایی دارد و عامل دوستان و همسالان کودک، نمی‌تواند در تحقق روش‌ها مورد الزام واقع شود.

۱. لَا تَصْحَبِ الشَّرِيرَ؛ فَإِنَّ طَبْعَكَ يَسْرُقُ مِنْ طَبْعِهِ شَرًّا وَأَنْتَ لَا تَعْلَمُ.

۲. مَنْ يَصْحَبِ صَاحِبَ السُّوءِ لَا يَسْلَمُ.

۱. نام گذاری نیکو

نام نهادن نیکو برای فرزند مورد توجه خداوند و فرستادگان او بوده است؛ خداوند متعال به حضرت زکریا علیه السلام می‌فرماید: «يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا» (مریم: ۷)؛ ای زکریا ما تو را به پسری که نامش یحیی است، مژده می‌دهیم، [و] پیش از این هم نامی برای او قرار نداده‌ایم. در این آیه خداوند، بشارتی به زکریا می‌دهد که فرزندی به نام یحیی به او عطا می‌کند. نام این فرزند را خداوند گذاشته است؛ خداوند نه کار بیهوده ای انجام می‌دهد و نه قرآن نقل باطلی از خداوند مطرح می‌کند، پس این آیه بیانگر این است که نام‌گذاری فرزند موضوع بسیار مهمی است که خداوند اسم یکی از بندگان خویش را خود انتخاب می‌کند و در قرآن به عنوان یک الگو و روش مطرح می‌کند. در سیره معصومان نیز انتخاب نام نیک، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر اهمیت انتخاب نام مناسب برای فرزندان تأکید می‌کرد، امام کاظم علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: مردی نزد پیامبر آمد و از او پرسید که حقوق فرزندش بر او چیست. پیامبر پاسخ داد: «باید نام خوبی برای او انتخاب کنی، به او آموزش صحیح بدهی و او را به جایگاه شایسته‌ای در جامعه برسانی.»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ۴۸/۶)؛ انتخاب نام نیک برای فرزندان از جهات مختلف بر خودباوری آنها تأثیرگذار است؛ نام هر انسان نمادی از هویت و شخصیت اوست که دیگران بر اساس آن او را می‌شناسند و با وی تعامل می‌کنند. بنابراین، انتخاب نام نیک نه تنها احترام به شخصیت فرد است، بلکه موجب جلب احترام دیگران نیز می‌شود. نام انسان از آغاز زندگی تا پایان و حتی در قیامت همراه اوست و تأثیر تلقینی بر رفتار و نگرش‌های فرد دارد، زیرا دیگران با این نام او را می‌شناسند و از او توقع دارند که مطابق آن عمل کند. از اینرو در روایت آمده: در قیامت افرادی وارد می‌شوند که نامشان محمد است. خداوند می‌فرماید: «آیا حیا نکردی و مرا معصیت کردی در حالی که نام حبیب مرا بر خود داشتی؟ من از اینکه نام حبیبم را بر خود نهاده‌ای از عذاب کردن تو حیا می‌کنم.»^۲ (نوری، ۱۴۰۸: ۱۳۰/۱۵).

از سوی دیگر، انتخاب نام‌های نامناسب می‌تواند تأثیرات منفی بر خودباوری فرد بگذارد. نام‌های ناپسند به عنوان ابزاری برای تمسخر و ضربه زدن به شخصیت افراد، به کار گرفته می‌شوند، به‌ویژه

۱. تُحْسِنُ اسْمَهُ وَ آدَبُهُ وَ صَعَهُ مُؤْضِعاً حَسَن.

۲. مَا اسْتَحْيَيْتَ أَنْ عَصَيْتَنِي وَ أَنْتَ سَمِيَّ حَبِيبِي وَ أَنَا اسْتَحْيِي أَنْ أُعَذِّبَكَ وَ أَنْتَ سَمِيَّ حَبِيبِي.

در دوره کودکی و نوجوانی که کودکان به طور طبیعی به دنبال راه‌هایی برای سرگرمی و تقویت محافل بازی خود هستند و ممکن است از این نام‌ها برای مسخره کردن دیگران استفاده کنند. بنابراین، امام باقر (ع) در گفت‌وگویی با معمر بن خثیم بر اهمیت انتخاب کنیه برای فرزندان در سنین کودکی تأکید می‌کند. معمر بن خثیم نقل می‌کند که امام باقر پرسید: «کنیه‌ات چیست؟» و وقتی معمر پاسخ داد که هنوز کنیه‌ای برای خود انتخاب نکرده است، امام فرمود: «ما برای فرزندانمان در کودکی کنیه انتخاب می‌کنیم تا مبادا دیگران القاب ناپسند و نامناسب بر آنها بگذارند»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۰/۶)؛ بنابراین، انتخاب نام شایسته و نیک در تقویت خودباوری و پیشگیری از خودباختگی در کودکان نقش مهمی دارد و نباید از آن غفلت کرد.

۲. تکریم و احترام

کرامت، نعمتی است که خداوند متعال از بدو خلقت به انسان داده و حریم او را محترم شمرده است. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسراء: ۱۷)؛ به یقین فرزندان آدم را کرامت دادیم، و آنان را در خشکی و دریا [بر مرکب‌هایی که در اختیارشان گذاشتیم] سوار کردیم، و به آنان از نعمت‌های پاکیزه، روزی بخشیدیم و آنان را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری کامل دادیم. طبق اطلاق آیه، انسان دارای کرامت و حرمت است که مختص فرد یا گروه خاصی نیست. این احترام از دوران کودکی تأثیر عمیقی بر نگرش و رفتار فرد دارد، زیرا انسان‌ها بر اساس تصویری که از خود دارند، عمل می‌کنند و این تصویر معمولاً از طریق تعاملات دیگران شکل می‌گیرد. بنابراین، کودکان بیشتر خود را بر اساس رفتاری که دیگران با آنها دارند، می‌شناسند. اگر والدین و معلمان در دوران شکل‌گیری شخصیت کودک، با او بی‌احترامی و تحقیر برخورد کنند، کودک دچار خودباختگی و شخصیت وابسته می‌شود. اما برخورد با احترام و بزرگداشت باعث شکل‌گیری شخصیتی مستقل و مثبت در کودک خواهد شد و رفتار سالم و بهنجاری از او بروز می‌کند.

۱. عن معمر بن خثیم قال: قال لي أبو جعفر: «ما تُكَنِّي قَالَ قُلْتُ مَا اكْتَنَيْتُ بَعْدُ وَ مَا لِي مِنْ وَلَدٍ وَلَا امْرَأَةٍ وَلَا جَارِيَةٍ، قال... إِنَّا لَنُكَنِّي أَوْلَادَنَا فِي صَغَرِهِمْ مَخَافَةَ التَّبَرُّ أَنْ يُلْحَقَ بِهِمْ.

(حسینی زاده، ۱۳۹۱: ۱۰۴) امام علی علیه السلام در این باره می فرماید: «کسی که از احترام نفس برخوردار باشد، شخصیت خود را با گناه بی ارزش نمی کند.»^۱ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۶۳۴).

با تأمل در قرآن کریم و سیره معصومین می توان به شیوه های احترام و تکریم کودک که موجب افزایش خودباوری است، دست یافت. به عنوان نمونه از شیوه های تکریم کودک، با احترام و زیبا خطاب کردن اوست؛ در قرآن کریم ذیل معرفی شخصیت لقمان، به عنوان الگوی مناسب برای والدین، به شیوه صحبت کردن او با فرزندش اشاره می کند و می فرماید: «وَإِذْ قَالَ لِقْمَانُ لِأَبْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ» (لقمان: ۱۳)؛ در این آیه، لقمان هنگام نصیحت فرزندش از تعبیر محبت آمیز «یا بُنَیْ: فرزند عزیزم» استفاده می کند که هم نشان دهنده محبت به فرزند است و هم حفظ احترام و جایگاه اوست که موجب تکریم و تقویت خودباوری در کودک می شود. (قرآنی، ۱۳۸۸: ۲۴۴/۷)؛ همچنین در رعایت جایگاه و احترام به کودکان جابر بن عبدالله می گوید: از امام باقر علیه السلام درباره کودکانی که در نماز جماعت حاضر می شوند، پرسیدم. امام علیه السلام فرمود: آنها را به صف آخر نفرستید، بلکه بین آنها [به وسیله بزرگان] فاصله ایجاد کنید (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹: ۲۱/۴)؛ علاوه بر این در برخورد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با کودکان روایت شده: پیامبر نشسته بود. حسن و حسین به طرف آن حضرت آمدند. پیامبر وقتی آنها را دید، به احترام آنها ایستاد... (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۸۶/۴۳)؛ بنابراین با رعایت رفتارهایی که تکریم و احترام کودکان را به دنبال دارد، احساس ارزشمندی و توانایی و به تبع آن خودباوری در آنها تقویت می گردد.

۳. شخصیت دهی به کودک

توجه به شخصیت کودکان مرتبه ای بالاتر از تکریم و احترام است. یعنی نگاه به کودکان، اینطور نباشد که آنها روزشان را فقط به بازی به پایان می برند؛ بلکه آنها را افرادی با شخصیت و با فهم و آگاهی تلقی کرد که در آینده، بزرگان قوم خود خواهند شد، چنین نگاهی سبب ایجاد و افزایش خودباوری در آنها می گردد. این طرز نگاه در سیره معصومان نیز وجود داشته است، برای نمونه محمد بن مسلم می گوید: ابوحنیفه برای شکایت از حضرت کاظم علیه السلام به امام صادق علیه السلام مراجعه کرد و گفت: «فرزندت موسی را دیدم که در حال نماز خواندن است و مردم از جلوی او عبور می کنند، اما او

۱. مَنْ كَرَّمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يُهِنْهَا بِالْمَعْصِيَةِ.

آن‌ها را از این کار نهی نمی‌کند.» امام صادق فرزندش را فراخواند. هنگامی که موسی وارد شد، امام به او گفت: «فرزند عزیزم، ابوحنیفه می‌گوید که تو وقتی نماز می‌خواندی و مردم از برابر تو عبور می‌کردند، آن‌ها را نهی نمی‌کردی!» موسی پاسخ داد: «بله، پدر گرامی، کسی که من برای او نماز می‌گزارم، از این مردم به من نزدیک‌تر است؛ زیرا خداوند می‌فرماید: «ما از رگ گردن به او نزدیک‌تر هستیم» (ق: ۱۶). وقتی امام صادق این دلیل را از فرزندش شنید، او را در آغوش کشید و فرمود: «پدر و مادرم به فدایت، ای کسی که اسرار الهی در تو به ودیعه گذاشته شده است.» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۹۷/۳)؛ در این سیره گرچه اشکال ابوحنیفه از نظر امام وارد نبود، ولی امام برای شخصیت دادن به فرزند خویش او را می‌طلبد و از او توضیح می‌خواهد و وقتی چنین پاسخ محکمی را از او می‌شنود، او را مورد محبت و تشویق قرار می‌دهد؛ بنابراین پرسش از رفتار کودک به جهت شکل‌دهی شخصیت او، همچنین تشویق به خاطر توان پاسخ‌دهی و دلیل آوردن برای رفتارهای خود، از جمله راه‌های ارتقای خودباوری در کودک است.

۴. بازی

بازی برای شناخت و پرورش استعدادهای کودک و نشان‌دادن توانمندی‌های او، در ایجاد و تقویت خودباوری کودک بسیار مؤثر است؛ زیرا کودک در سنین مختلف، به نوعی از بازی‌ها روی می‌آورد و هر یک از این بازی‌ها، یک یا چند جنبه متفاوت از استعداد و شخصیت او را رشد می‌دهد. امامان ما در زندگی خود به این نیاز طبیعی کودکان توجه کافی داشته‌اند، آن‌ها نه تنها به کودکان اجازه می‌دادند که به طور آزادانه بازی کنند، بلکه خود نیز در بازی آنها شرکت کرده، از این طریق هم به بازی آنها رونق می‌دادند و هم سبب کشف و ارتقای استعدادهای آنها می‌شدند؛ از طرفی با هم‌بازی شدن با آنها به شخصیت‌شان احترام می‌گذاشتند؛ از اینرو امام صادق علیه السلام درباره اهمیت بازی کودکان می‌فرماید: «فرزندت را تا هفت سال رها بگذار تا بازی کند و (پس از آن) هفت سال او را تأدیب کن.»^۱ (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۴۹۲/۳) همچنین در سیره پیامبر صلی الله علیه و آله هست که همواره با فرزندان خویش و حتی گاهی با کودکان یاران بازی می‌کرد. جابر می‌گوید: نزد پیامبر صلی الله علیه و آله رفتم درحالی که حسن و حسین علیهما السلام را بر پشت خود سوار کرده بود و چهار دست و پا راه می‌رفت و

۱. دَعِ ابْنَكَ يَلْعَبْ سَعً سِنِينَ وَيُؤَدِّبْ سَعً سِنِينَ.

می‌فرمود: شتر شما چه شتر خوبی است و شما چه سواران خوبی هستید. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۸۵/۴۳)؛ علاوه بر این، بازی وسیله‌ای برای رشد همه‌جانبه و هماهنگ کودک و باعث ایجاد خودباوری با برقراری ارتباط با دیگران است؛ زیرا کودک در بازی عواطف و احساسات خود را به عروسک یا افرادی که در بازی با او شرکت می‌کنند، نشان می‌دهد. ترس‌ها و تردیدهای خود را بیرون می‌ریزد و محبت‌کردن را تجربه می‌کند (حسینی‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۲۱)؛ همچنین کودک در بازی با همسالان خود، نحوه تعامل و ارتباط‌گیری، رعایت قوانین بازی، احترام به مقررات اجتماعی، پذیرش انتقاد و همکاری در گروه را می‌آموزد؛ بنابراین اگر به بازی کودک اهمیت داده شود، علاوه بر پاسخ‌گرفتن نیاز طبیعی او، خودباوری و شخصیت در او ارتقا می‌یابد.

۵. تشویق و تحسین

یکی دیگر از روش‌های ایجاد و تقویت خودباوری، روش تشویق و تحسین کودک است. به‌طور کلی تشویق از روش‌هایی است که در تربیت از آن‌گریزی نیست؛ البته کیفیت بهره‌گیری از آن به نسبت کارکردش متفاوت خواهد بود؛ برای تقویت خودباوری، زمانی که از کودک، کار یا مسئولیتی خواسته شده و او به درستی انجام می‌دهد و یا در مسابقه‌ای به موفقیت می‌رسد، تشویق او سبب ایجاد و تقویت خودباوری می‌گردد. چنین تشویق‌هایی در سیره معصومان نیز وجود داشته است؛ از جمله آنها از این ابی‌الحدید نقل شده که پیامبر ﷺ بین حسن و حسین علیهما السلام مسابقه دو برگزار کرد و پس از مسابقه هر دو را مورد تشویق قرار داد و یکی را بر زانوی راست و دیگری را بر زانوی چپ خویش نهاد (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴: ۲۷/۱۶)؛ علاوه بر این از شیوه‌های دیگر تشویق برای افزایش خودباوری کودک، یادآوری کارها و مسئولیت‌هایی است که او به درستی انجام داده است؛ با یادآوری کارها و تحسین موفقیت‌های قبلی کودک، خودباوری او تقویت شده و برای پذیرش مسئولیت‌های جدید نیز ترغیب می‌گردد؛ امام علی علیه السلام در این باره به مالک اشتر فرمود: «آنان را به نیکویی یاد کن و پیوسته تشویقشان کن و کارهای مهمی را که انجام داده‌اند برشمار، زیرا یادکردن کارهای نیک آنان، شجاعت‌شان را برانگیزاند و از کارمانده [به کار و تلاش] ترغیب نماید.»^۱ (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۳۴).

۱. وَاصِلٌ فِي حُسْنِ الثَّنَاءِ عَلَيْهِمْ وَتَعْدِيدِ مَا أَبْلَى ذُؤُوبُ الْبَلَاءِ مِنْهُمْ فَإِنَّ كَثْرَةَ الذِّكْرِ لِحُسْنِ أَفْعَالِهِمْ تَهْزُ الشُّجَاعَ وَتُحَرِّضُ التَّائِثِلَ.

۶. پرهیز از تنبیه و سخت‌گیری بیش از اندازه

تنبیه و سخت‌گیری نسنجیده در سنین کودکی، نه تنها تغییری در رفتار کودک ایجاد نمی‌کند؛ بلکه اثرات جبران‌ناپذیری بر روحیه او می‌گذارد؛ در دوران کودکی بیشتر به جای تنبیه و سخت‌گیری، باید راه ملاطفت را در پیش گرفت؛ باید کاری کرد، کودک با رغبت و شوق، پذیرای آنچه والدین و معلم می‌خواهند باشد، نه اینکه از آنها فراری شود؛ قرآن کریم به این حقیقت تربیتی تصریح دارد: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ» (آل عمران: ۱۵۹)؛ به برکت رحمت الهی با آنها نرم خو و پر مهر شدی و اگر تندخو و سخت دل بودی، قطعاً از پیرامون تو پراکنده می‌شدند. این آیه به وضوح بیان می‌کند: ای پیامبر، اگر می‌خواهی مشرکان را هدایت و تربیت کنی، باید با آنها به گونه‌ای برخورد کنی که به سخنان تو گوش دهند و آن را بپذیرند. اگر رفتاری داشته باشی که آنها تمایلی به شنیدن سخنان تو نداشته باشند، چگونه می‌تواند به حقانیت آن پی ببرند؟ طبیعت انسان به گونه‌ای است که تحت تأثیر محبت و نرمی قرار می‌گیرد، در حالی که در برابر خشونت و سخت‌گیری مقاومت می‌کند. بالاین حال، والدین و معلمان گاه به دلیل خطاهای سهوی یا محدودیت‌های طبیعی کودک واکنش‌های تند نشان می‌دهند، که این امر موجب تضعیف خودباوری و عزت‌نفس او می‌شود. در حالی که اگر سخت‌گیری‌ها متناسب با ظرفیت و توانایی کودک باشد و انتظارات والدین و معلمان به‌درستی تنظیم شود، می‌توان از خودباختگی و کاهش اعتمادبه‌نفس کودک جلوگیری کرده و زمینه رشد سالم شخصیت او را فراهم ساخت. خداوند متعال در قرآن برای جلوگیری از سخت‌گیری بیش از اندازه در کارها به این نکته اشاره فرموده که از هر انسانی به اندازه ظرفیت و توانایی‌هایش توقع داشته باشید و به همان اندازه از او تکلیف بخواهید: «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ...» (بقره: ۲۸۶)؛ خدا هیچ کس را جز به اندازه توانایی‌اش تکلیف نمی‌کند. هر کس عمل شایسته‌ای انجام داده، به سود اوست و هر کس مرتکب کار زشتی شده به زیان اوست. معصومان (علیهم‌السلام) نیز در برخوردهای خود، همواره به ظرفیت کودکان توجه داشتند؛ ام‌الفضل، دایه امام حسین (علیه‌السلام) بیان می‌کند که زمانی که او به امام حسین شیر می‌داد، پیامبر، حسین را گرفت و به آغوش کشید. حسین، پیامبر را خیس کرد و وقتی ام‌الفضل با شدت او را از پیامبر جدا کرد، حسین شروع به گریه کرد. پیامبر فرمود: «این با آب پاک می‌شود، اما کدورتی که تو بر قلب حسین وارد کردی، چه چیزی می‌تواند آن را برطرف کند؟» (قمی، ۱۳۶۳).

۱۹۶). همچنین در روایتی دیگر، پیامبر ﷺ فرموده است: «رحمت خدا بر پدر و مادری باد که به فرزند خود در راه نیکی یاری رسانند». راوی پرسید: «چگونه می‌توان او را در نیکی یاری کرد؟» پیامبر پاسخ داد: «آنچه را انجام داده است بپذیرند، از آنچه انجام نداده درگذرند، از او تکلیف بیش از توان نخواهند و بر او سخت نگیرند» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵۰/۶).

۷. پرهیز از زیاده‌روی در امر و نهی

کودکان و نوجوانان به‌طور طبیعی استقلال‌طلب‌اند و روحیه آنها با امر و نهی‌های مکرر سازگار نیست. افراط در این رفتار، علاوه بر ایجاد ناخوشایندی، می‌تواند به تردید کودک نسبت به توانایی‌هایش و در نهایت خودباختگی او منجر شود. از این‌رو، به‌جای زیاده‌روی در امر و نهی، روش‌هایی مانند ایجاد پرسش، مشورت‌دادن، و ارائه راهکارهای جایگزین، اثربخشی بیشتری در تقویت خودباوری کودک دارد. این شیوه‌ها نه تنها اعتماد او به خود را افزایش می‌دهند، بلکه از بدبینی نسبت به والدین و معلمان نیز جلوگیری می‌کنند. سیره معصومان (ع) نیز بر همین اساس بوده و از امر و نهی افراطی، حتی در مواجهه با بزرگسالان، پرهیز می‌کردند. حرّیز می‌گوید: اسماعیل فرزند امام صادق (ع) مقداری پول داشت، وقتی مردی از قریش عازم یمن بود، اسماعیل خواست پول خود را به آن مرد بدهد تا برای او کالایی خریداری نماید (و تجارت کند). لذا با امام مشورت کرد. امام فرمود این کار را نکن، بلکه فرمود عزیزم آیا نشنیده‌ای او شراب‌خوار است؟ اسماعیل عرض کرد: مردم چنین می‌گویند. امام فرمود: خداوند می‌فرماید: «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ» (توبه: ۶۱)؛ هرگاه مؤمنان نزد تو شهادت دادند، آنها را تصدیق کن. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲/۲۷۳)؛ در این سیره، امام به‌طور مستقیم فرزند خویش را از عملش باز نمی‌دارد، بلکه با مطرح کردن یک پرسش و بیان یک استدلال غیرمستقیم، او را از این کار باز می‌دارد. در سیره پیامبر ﷺ هست که ایشان در مواردی به جای امر و نهی کودکان، راه جایگزین ارائه می‌کرد: عموی ابورافع بن عمرو می‌گوید: در کودکی به نخل‌های انصار سنگ می‌زدم تا خرما بیفتد و بخورم. انصار به پیامبر ﷺ شکایت بردند. آن حضرت به سراغ من آمد و فرمود: چرا به نخل‌ها سنگ می‌زنی؟ گفتم: برای اینکه خرما بخورم. فرمود: به نخل‌ها سنگ نزن، بلکه از آنچه زیر آنها ریخته شده، بخور و دستی بر سرم کشید و فرمود: خدایا شکم او را سیر کن. (ابن‌ابی‌الدنیا، ۱۴۱۰: ۴۱۶/۱)

۸. پرهیز از عیبجویی و سرزنش

یکی از موانع جدی در تقویت خودباوری، سرزنش‌های مداوم از کودک است. چنین رفتارهایی، با ایجاد تردید در توانایی‌های کودک، اعتمادبه‌نفس او را تضعیف می‌کند. اگر نقص‌ها و اشتباهات کودک مدام به او گوشزد شود، او به تدریج باور می‌کند که قادر به انجام درست امور نیست و برای هر کاری نیازمند کمک دیگران است. این وضعیت می‌تواند به شکل‌گیری شخصیتی وابسته، مردد و گاه وسواسی منجر شود. در نتیجه، کودک از ترس شکست یا عدم تأیید دیگران، از انجام کارهای جدید بازمی‌ماند. سیره معصومان علیهم‌السلام نیز بر پرهیز از عیبجویی مداوم تأکید دارد. آنها نه تنها از سرزنش کودکان و بزرگسالان اجتناب می‌کردند؛ بلکه دیگران را نیز از ایرادگیری و عیبجویی نسبت به کودکان منع می‌کردند؛ انس بن مالک می‌گوید: به مدت ده سال به رسول خدا خدمت کردم، در حالی که تنها هشت سال داشتم و در سفر و حضر در کنار ایشان بودم. پیامبر هرگز به من کمترین تذکری نداد و درباره کارهایی که انجام می‌دادم، نمی‌پرسید چرا چنین کرده‌ام و اگر کاری را انجام نمی‌دادم، نمی‌پرسید چرا آن را انجام نداده‌ام یا چرا به شکلی دیگر عمل کرده‌ام. او هیچ‌گاه نگفت که کار من اشتباه بوده یا بد انجام داده‌ام و هرگز بر کارهایم ایرادی نگرفت (صالحی شامی، ۱۴۱۴: ۷/۷). او در روایتی دیگر اضافه می‌کند که اگر پیامبر از من خواسته‌ای داشت و من در انجام آن کوتاهی می‌کردم، مرا سرزنش نمی‌کرد و اگر شخص دیگری از خانواده‌ام مرا سرزنش می‌کرد، او را منع می‌کرد و می‌فرمود: «رهایش کنید؛ اگر می‌توانست، انجام می‌داد.» (ابن حیان الاصبهانی، ۱۴۰۶: ۳۴)؛ امام صادق علیه‌السلام نیز در مورد رعایت حال کودکان و عدم سرزنش آنها می‌فرماید: رحمت خدا بر کسی که فرزندش را در نیکی‌ها کمک کند. راوی پرسید: چگونه او را در نیکی‌ها کمک کند؟ امام فرمود: «آنچه را در توان اوست و انجام می‌دهد، بپذیرد و از آنچه در توان او نیست و انجام نداده است، درگذرد و او را به کارهایی که در توانش نیست، وادار نسازد و بر او سخت نگیرد.»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ۵۰/۶).

۱. یُقْبَلُ مَسْئُورَةٌ وَ يَتَجَاوَزُ عَنْ مَعْسُورَةٍ وَ لَا يُرْهَقُ وَ لَا يَخْرَقُ بِهِ.

ج. ارتباط عوامل با یکدیگر

۱. ارتباط والدین با معلم

انتخاب معلم شایسته: معلم در سنین کودکی نقش موثری در تعلیم و تربیت، به خصوص در ایجاد و تقویت خودباوری دانش آموزان دارد؛ خداوند متعال در قرآن یکی از اهداف بعثت پیامبران را تعلیم و تربیت قرار داده و بر مؤمنین منت نهاده است که بهترین بندگان خود را برای این امر مبعوث کرده است: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (آل عمران: ۳، ۱۶۴)؛ یقیناً خدا بر مؤمنان منت نهاد که در میان آنان پیامبری از خودشان برانگیخت که آیات او را بر آنان می خواند و [از آلودگی های فکری و روحی] پاکشان می کند، و کتاب و حکمت به آنان می آموزد، و به راستی که آنان پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند. جایگاه معلم در تربیت کودک اهمیت بالایی دارد و این امر نشان دهنده نیاز والدین به انتخاب معلمان شایسته و متوجه در فرآیند تعلیم و تربیت فرزندانشان است. رفتار نادرست معلم با دانش آموزان می تواند آثار منفی عمیقی بر روحیه آن ها بگذارد. یکی از اصول مهمی که لازم است معلمان رعایت کنند، توجه به عدالت در برخورد با دانش آموزان است. این شامل برابری در نگاه، پرسش و پاسخ، تشویق و پاداش می شود. عدم رعایت عدالت می تواند به تضعیف خودباوری در دانش آموزان منجر شود. برای مثال، اگر معلم به مسئولیت های یک دانش آموز بی توجهی کند، ممکن است آن دانش آموز احساس سرخوردگی کند. همچنین، عدم توازن در تشویق دانش آموزان در برابر تلاش هایشان می تواند احساس ضعف و ناتوانی در برخی از آن ها ایجاد کند. معصومان علیهم السلام نیز در تعالیم خود به شاگردان عدالت و مساوات را رعایت می کردند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تعلیم به اصحاب خود، به برابری در نگاه و توجه به همه افراد پایبند بودند. در روایتی امام صادق علیه السلام می فرماید: «پیامبر نگاه خود را بین اصحاب تقسیم می کرد و به هر یک از آنان به یک اندازه می نگرست.»^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۶/۲۸۰)؛ «همچنین هرگاه چند نفر از آن حضرت سؤال می کردند، کسی را که زودتر می پرسید، مقدم می داشت و اول به او پاسخ می گفت.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۳/۲)؛ توجه به چنین نکاتی در تربیت کودک و افزایش خودباوری در او، نقش

۱. كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَقْسِمُ لَحَفَاتِهِ بَيْنَ أَصْحَابِهِ فَيَنْظُرُ إِلَى ذَا وَ يَنْظُرُ إِلَى ذَا بِالسَّوِيَّةِ.

جدی و اساسی دارد؛ بنابراین والدین با بررسی و انتخاب معلم شایسته، می‌توانند در ایجاد و تقویت خودباوری کودک نقش آفرین باشند؛ آنها باید به دنبال معلمی باشند که در برخوردهایش دقت کافی و در تربیت صحیح دانش آموزان اراده و عزم جدی داشته باشد.

۲. ارتباط والدین با دوستان

نظارت و مراقبت در برابر همسالان: تربیت کودکان، به‌ویژه در سنین پایین، نیازمند مراقبت و نظارت مستمر والدین است. والدین مسئول باید احتیاجات فرزندان را برطرف کنند و عوامل مزاحم را حذف کنند. این امر به‌خصوص زمانی اهمیت پیدا می‌کند که کودک از محیط خانواده به اجتماع روی می‌آورد، چرا که سنین کودکی و نوجوانی، دوره‌ای از تقلید و تأثیرپذیری از دوستان است. والدین دلسوز باید مراقب روابط فرزندان با دیگران و مسائلی که دنبال می‌کنند، باشند. در صورت بروز اشتباه یا غفلت، والدین باید به فرزندان گوشزد کنند و آنها را نسبت به حوادث پیرامون آگاه سازند. این نوع نظارت و هدایت به رشد سالم و مسئولانه‌ی کودکان کمک می‌کند. در این باره قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (تحریم: ۶)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده‌تان را از آتشی که سوخت آن مردم و سنگ‌هاست، حفظ کنید. پیامبر ﷺ نیز می‌فرماید: «مرد، سرپرست خانواده خود است و هر سرپرستی نسبت به زیر دستانش مسئول است.»^۱ (بروجردی، ۱۳۸۶: ۵۴۶/۲۵)؛ روشن است که عمل به این مسئولیت، بدون نظارت بر رفتار خانواده میسر نیست. این نظارت به پیشگیری از مشکلات مربوط به خودباختگی کمک می‌کند، زیرا از ارتباط فرزندان با افرادی که ممکن است با برخوردهایی مانند تمسخر، دعوت به گناه و عادات نادرست، عزت نفس آن‌ها را تضعیف کنند، جلوگیری می‌کند. سیره معصومان ﷺ نیز مویده اهمیت این موضوع است؛ ایشان بر رفتار و معاشرت فرزندان خود نظارت داشتند و در صورت نیاز، راهنمایی‌های لازم را ارائه می‌دادند. مثلاً حماد بن عثمان می‌گوید: از امام صادق شنیدم که به مُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ جَعْفِي می‌فرمود: «ای کافر، ای مشرک تو را به فرزندم اسماعیل چه کار؟ [که با او ارتباط و نشست و برخاست داری و او را منحرف می‌سازی]»^۲ (کشی، ۱۴۰۹: ۳۲۱/۲)؛ بنابراین معصومان همواره نسبت به رفتار فرزندان خود اهتمام لازم را داشته‌اند؛ اما این نظارت، به گونه‌ای نبوده که همواره در پی فرزندان‌شان باشند؛ بلکه آنان در صورت مشاهده رفتارهای ناشایست یا دریافت خبرهایی درباره این رفتارها، با آن‌ها برخورد می‌کردند؛

۱. الزُّجَلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَكُلُّ رَاعٍ مَسْئُولٌ عَنْ رِعَايَتِهِ.

۲. سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ لِلْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ الْجَعْفِيِّ: يَا كَافِرُ يَا مُشْرِكُ مَا لَكَ وَلَا بَنِي! يَغْنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ.

زیرا مراقبت مستمر و پیوسته، با اصل شخصیت و استقلال کودک منافات دارد؛ اگر فرزند احساس کند که دائماً تحت نظر است، ممکن است خود را فردی ناتوان ببیند که همیشه نیاز به مراقبت دیگران دارد و خودباوری اش را از دست بدهد.

۳. ارتباط معلم با دوستان

ملاک‌دهی در انتخاب دوست: معلم باید همانند والدین، به روابط اجتماعی دانش‌آموزان توجه ویژه‌ای داشته باشد؛ نسبت به ارتباط شاگردان و انتخاب دوست در فضای مدرسه و بیرون از آن، نظارت و مراقبت داشته باشد؛ علاوه بر این معلم چون در مقام تعلیم و تربیت قرار دارد، باید ملاک‌های انتخاب دوست را به دانش‌آموزان آموزش دهد تا از انتخاب غلط، گمراهی و خود باختگی آنها جلوگیری کند. سیره معصومین (علیهم‌السلام) نشان می‌دهد که مراقبت از فرزندان تنها به مهار رفتار آنها محدود نمی‌شود، بلکه شامل پیشگیری و آگاه‌سازی از عواقب اعمال آنها نیز هست. امروزه این آموزش بیشتر در محیط مدارس از سوی معلمان انجام می‌شود، هرچند والدین نیز در این زمینه نقش حیاتی دارند؛ معصومان (علیهم‌السلام) پیش از ورود فرزندان به اجتماع، توصیه‌های لازم را در زمینه دوستی و برقراری روابط سالم، ارائه می‌دادند؛ به عنوان نمونه: امام حسن (علیه‌السلام) به یکی از فرزندان خود فرمود: «فرزندم، با هیچ‌کس برادری نکن مگر آنکه از رفت و آمد و خانواده‌اش آگاهی کامل داشته باشی. پس از آنکه از وضعیت او به خوبی مطلع شدی و معاشرت با او را پسندیدی، برادری‌ات را بر پایه‌ی گذشت از خطاها و همکاری در سختی‌ها بنا کن.» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۲۳۳) همچنین امام سجاد (علیه‌السلام) به یکی از فرزندان‌ش گفت: «فرزندم، نسبت به پنج گروه هوشیار باش و با آنها همنشین، هم‌گفتار و همراه نشو.» «فرزند پرسید: «پدر جان! این پنج گروه چه کسانی هستند؟» امام پاسخ داد: «مبادا با دروغگو همنشین شوی، زیرا او مانند سراب است که دور را نزدیک و نزدیک را دور نشان می‌دهد؛ مبادا با فاسق نشست و برخاست کنی که تو را به بهایی ناچیز بفروشد؛ مبادا با تنگ‌نظر رفاقت کنی که در زمان نیاز شدید به مال او، تو را تنها بگذارد؛ مبادا با احمق دوستی کنی که در تلاش برای کمک به تو، به زیان تو عمل کند؛ و مبادا با کسی که با خویشاوندانش قطع رابطه کرده، رفت و آمد کنی، زیرا من او را در قرآن نفرین شده یافتم.»^۱ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۲۸۶)

۱. يَا بَنِيَّ انْظُرْ خَمْسَةً فَلَا تُصَاحِبُهُمْ وَلَا تُحَادِثُهُمْ وَلَا تُرَافِقُهُمْ فِي طَرِيقٍ فَقَالَ يَا أَبَتِ مَنْ هُمْ قَالَ عِثَّاءُ وَ مُصَاحِبَةُ الْكَذَّابِ فَإِنَّهُ بِمَنْزِلَةِ السَّرَابِ يَقْرَبُ لَكَ الْبُعِيدَ وَ يَبْعَدُ لَكَ الْقَرِيبَ وَ إِثَّاءُ وَ مُصَاحِبَةُ الْفَاسِقِ فَإِنَّهُ بَايَعَكَ بِأَكْلِهِ أَوْ أَقَلَّ مِنْ ذَلِكَ وَ إِثَّاءُ وَ مُصَاحِبَةُ الْبَخِيلِ فَإِنَّهُ يَخْذُلُكَ فِي مَالِهِ أَخُوخَ مَا تَكُونُ إِلَيْهِ وَ إِثَّاءُ وَ مُصَاحِبَةُ الْأَحْمَقِ فَإِنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَنْفَعَكَ فَيَضُرُّكَ وَ إِثَّاءُ وَ مُصَاحِبَةُ الْفَاطِحِ لِرَحِمِهِ فَإِنَّهُ وَجَدْتُهُ مَلْعُونًا فِي كِتَابِ اللَّهِ.

نتیجه گیری

این پژوهش با هدف ایجاد و تقویت خودباوری در کودکان، الگوی تربیتی مبتنی بر آموزه‌های قرآن کریم و احادیث را ارائه می‌دهد. تحقیق نشان می‌دهد که برای شکل‌گیری خودباوری در کودکان، ضروری است که بر سه عنصر کلیدی تأکید گردد: والدین، معلمان و همسالان. در این راستا، برای والدین و معلمان که به‌عنوان عوامل مؤثر در شکل‌گیری شخصیت کودک عمل می‌کنند، روش‌های مؤثری پیشنهاد می‌شود. این روش‌ها شامل: انتخاب نامی نیکو که احساس هویت مثبت را در کودک تقویت کند، احترام و تکریم که احساس ارزشمندی و اعتماد به نفس را در او پرورش دهد، تشویق و تقدیر از تلاش‌های او و فراهم آوردن فضایی سرشار از بازی و تعامل مثبت که به یادگیری و رشد اجتماعی او کمک کند. همچنین روش‌هایی نظیر پرهیز از سرزنش، سخت‌گیری و اجتناب از امر و نهی بیش از حد، که با جلوگیری از خودباختگی کودک می‌توانند به تقویت روحیه خودباوری در او منجر شوند. افزون بر این، ارتباطات لازم بین سه عامل اثرگذار بر کودک برای ایجاد خودباوری بررسی شده‌اند. این ارتباطات شامل انتخاب معلم شایسته و نظارت و مراقبت در برابر همسالان، توسط والدین و ملاک‌دهی در انتخاب دوست توسط معلمان است. به‌طور کلی، این پژوهش نشان می‌دهد که با پیروی از الگوی تربیتی مورد نظر، والدین و معلمان می‌توانند به کودکان کمک کنند تا با پرورش خودباوری، از توانایی‌های خود به درستی بهره‌برداری کنند و احساس ارزشمندی و اعتماد به نفس بالایی کسب نمایند. این به نوبه خود، آنان را قادر می‌سازد که با وجود چالش‌ها و موانع، رهسپار اهداف خود شوند. از این رو، تقویت خودباوری نه تنها به پیشرفت فردی کودک کمک می‌کند، بلکه بهبود کلی سلامت روان و توسعه جامعه را نیز به ارمغان می‌آورد. لازم به ذکر است که علاوه بر روش‌های مذکور روش‌های دیگری برای ایجاد و تقویت خودباوری مانند الگودهی مثبت، مسئولیت دادن و پرهیز از تبعیض، خشونت و تنبیه وجود دارد که در این پژوهش به دلیل محدودیت نگارش، فرصت پرداختن به آن نبود. تحقیقات آتی می‌تواند با پرداختن به دیگر روش‌ها، اثر بخشی این الگو را در گروه‌های مختلف کودکان به‌طور عمیق‌تری مورد بررسی قرار دهد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه: انصاریان، حسین، قم: اسوه، ۱۳۸۳.
- ابن‌أبی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة لابن‌أبی‌الحدید، قم: مكتبة آية الله المرعشي النجفي، ۱۴۰۴ق.
- ابن‌ابی‌الدنيا، عبدالله بن محمد، كتاب العیال، دمشق: دار ابن‌القيم، ۱۴۱۰ق.
- ابن‌بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ق.
- ابن‌شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.
- ابن‌حیان الاصبهانی، ابن محمد عبدالله بن محمد بن جعفر، اخلاق النبی و آدابه، بیروت: دارالکتاب، ۱۴۰۶ق.
- اعرافى، علیرضا، درآمدی بر اجتهاد تمدن ساز، قم: موسسه فرهنگی هنری اشراق و عرفان، ۱۳۹۵.
- براندن، ناتانیل، قدرت خودباوری، ترجمه بهاره دادرس، تهران: گستان، ۱۳۸۹.
- بروجردی، آقاسین، جامع احادیث الشیعة، تهران: فرهنگ سبز، ۱۳۸۶.
- بولا، اچ. اس، ارزش یابی طرح ها و برنامه های آموزشی برای توسعه، تهران: مدرسه، ۱۳۷۵.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: دارالکتاب الإسلامی، ۱۴۱۰ق.
- حسینی‌زاده، سید علی، سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱.
- خامنه‌ای، سید علی، بیانات در دیدار معلمان و اساتید دانشگاه‌های خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۰۷/۲۰، <https://farsi.khamenei.ir>
- داوودی، محمد، نقش معلم در تربیت دینی، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴.
- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۲.
- دهقانی، مرضیه، واکاوی الگوی مفهومی در حوزه برنامه درسی، پژوهش نامه مبانی تعلیم و تربیت، ش ۱، ۱۳۹۰.
- سید رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغة، قم: هجرت، ۱۴۱۴ق.
- شولتز، دوان، نظریه‌های شخصیت، تهران: ارسباران، ۱۳۸۳.
- شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۰۹ق.

صالحی شامی، محمد بن یوسف، سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۴ق.

فجری، محمدمهدی، خودباوری، مجله مبلغان، ۹۸، ۱۳۸۶.

فعالی، محمدتقی، خودباوری، تهران: دارالصادقین، ۱۳۹۲.

قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۸.

قمی، عباس، هَدِیَةُ الْأَخْبَابِ فِي ذِكْرِ الْمَعْرُوفِينَ بِالْكُنَى وَالْأَلْقَابِ وَالْأَنْسَابِ، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳.

کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق.

کشی، محمد بن عمر، رجال الکشي - إختيار معرفة الرجال، مشهد: نشر دانشگاه مشهد، ۱۴۰۹ق.

مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۴۰۳ق.

معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: سپهر، ۱۳۸۴.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۷۱.

نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسة آل البيت (علیهم السلام)،

۱۴۰۸ق.

References

- Quran-e Karim (The Holy Quran), Translated by Hossein Ansarian. Qom: Osveh, 1383 SH (2004 CE).
- A'rāfi, Alireza. "Dar Amadi bar Ijtihad-e Tamaddon-Saz" (An Introduction to Civilization-Creating Ijtihad). Qom: Cultural and Artistic Institute of Eshraq and Irfan, 1395 SH (2016 CE).
- Borujordi, Agha Hossein. Jama' Ahadith al-Shi'ah (The Comprehensive Collection of Hadiths of Shia). Tehran: Farhang-e Sabz, 1386 SH (2007 CE).
- Brandan, Nathaniel. "Ghodrat Khodbaari" (The Power of Self-Confidence), Translated by Bahareh Dadras. Tehran: Gostan, 1389 SH (2010 CE).
- Bula, H. S. "Arzesh Yabi Tarh-ha va Barnameh-haye Amuzeshi baray-e Tose'e" (Evaluation of Educational Plans and Programs for Development). Tehran: Madreseh, 1375 SH (1996 CE).
- Davoodi, Mohammad. Naqsh-e Mo'allem dar Tarbiyat-e Dini (The Role of the Teacher in Religious Education). Qom: Research Institute of Hawzah and University, 1384 SH (2005 CE).
- Dehghani, Marzieh. "Vakaavi-ye Ulgo-ye Mafhumi dar Hoz-e Barnameh Darsi" (Analyzing the Conceptual Model in Curriculum Design). Research Journal of Educational Foundations, Issue 1, 1390 SH (2011 CE).
- Dekhoda, Ali Akbar. Lughatnameh (Dekhoda Dictionary). Tehran: Tehran University, 1372 SH (1993 CE).
- Fa'ali, Muhammad Taqi. Khodbaari (Self-Confidence). Tehran: Dar al-Sadiqin, 1392 SH (2013 CE).
- Fajr, Muhammad Mahdi. Khodbaari (Self-Confidence). Mobalaghin Journal, No. 98, 1386 SH (2007 CE).
- Ghara'ati, Mohsen. Tafsir-e Noor (Light Interpretation). Tehran: Cultural Center of Lessons from the Quran, 1388 SH (2009 CE).
- Hoseini Zadeh, Seyyed Ali. Sireh Tarbiyyati Payambar va Ahl al-Bayt (The Educational Style of the Prophet and His Family). Qom: Research Institute of Hawzah and University, 1391 SH (2012 CE).
- Ibn Abi al-Dunya, Abdullah bin Muhammad. Kitab al-'Ayāl. Damascus: Dar Ibn al-Qayyim, 1410 AH (1989 CE).
- Ibn Abi al-Hadid, Abdul Hamid bin Hibat Allah. Sharh Nahj al-Balaghah (Commentary on Peak of Eloquence) by Ibn Abi al-Hadid. Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Library, 1404 AH (1983 CE).
- Ibn Babawayh, Muhammad bin Ali. Man La Yahduru al-Faqih (He Who Is Not Present at the Jurist). Qom: Islamic Publications Office, affiliated with the Society of Teachers of Qom Seminary, 1413 AH (1993 CE).
- Ibn Hayyan al-Isfahani, Ibn Muhammad Abdullah bin Muhammad bin Ja'far. Akhlaq al-Nabi wa Adabih (Ethics of the Prophet and His Manners). Beirut: Dar al-Kitab, 1406 AH (1986 CE).

- Ibn Sha'bah Harrani, Hasan bin Ali. *Tuhaf al-Uqul* (Treasures of Minds). Qom: Society of Teachers, 1404 AH (1984 CE).
- Kashi, Muhammad bin Umar. *Rajal al-Kashi - Ikhtiyar Ma'rifat al-Rijal* (The Kashani Men - The Selection of Understanding Men). Mashhad: Mashhad University Publishing, 1409 AH (1988 CE).
- Khamenei, Seyyed Ali. "Bayanat dar Didar-e Mo'alleman va Asatid-e Daneshgah-haye Khorasan Shomali" (Statements in Meeting with Teachers and Professors of North Khorasan Universities), 20/07/1391 SH (2012 CE). Available at: <https://farsi.khamenei.ir>
- Kulayni, Muhammad bin Ya'qub. *Al-Kafi* (The Sufficient). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1407 AH (1986 CE).
- Majlisi, Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi. *Bihar al-Anwar* (Seas of Lights). Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 1403 AH (1982 CE).
- Makarem Shirazi, Naser. *Tafsir-e Namuneh* (Sample Interpretation). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1371 SH (1992 CE).
- Mo'in, Mohammad. *Farhang-e Farsi* (Persian Dictionary). Tehran: Sepehr, 1384 SH (2005 CE).
- Noori, Hussein bin Muhammad Taqi. *Mustadrak al-Wasa'il wa Mustanbat al-Masa'il* (Supplement to the Means and Derivation of Issues). Qom: Alul-Bayt Institute, 1408 AH (1987 CE).
- Qummi, Abbas. "Hadiyat al-Ahbab fi Dhikr al-Ma'rufin bil-Kunaa wa al-Alqab wa al-Anasab" (The Gift for Beloved Ones in Mentioning the Famous by Their Kunyahs, Titles, and Lineages). Tehran: Amir Kabir, 1363 SH (1984 CE).
- Salehi Shami, Muhammad bin Yusuf. *Sabil al-Huda wa al-Rashad fi Sireh Khayr al-Ibad* (The Paths of Guidance and Righteousness in the Life of the Best of Servants). Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1414 AH (1994 CE).
- Sayyid Razi, Muhammad bin Hussein. *Nahj al-Balaghah* (Peak of Eloquence). Qom: Hijrat, 1414 AH (1993 CE).
- Schultz, Duane. *Nazariye-ha-ye Shakhsyat* (Theories of Personality). Tehran: Arasbaran, 1383 SH (2004 CE).
- Sheikh Hurr Amili, Muhammad bin Hasan. *Wasail al-Shi'ah* (The Means of Shia). Qom: Al al-Bayt Institute, 1409 AH (1988 CE).
- Tamimi Amodi, Abdul-Wahid bin Muhammad. *Gharar al-Hikam wa Durar al-Kalim* (Gems of Wisdom and Pearls of Speech). Qom: Dar al-Kitab al-Islami, 1410 AH (1990 CE).